

Lastes armastuse kasvatamist ei rajanud koolmeister armastusest ja selle õnnistusest kõnelevate salmide kuulamisele ja päheõppimisele, vaid armastusele endale.

---

8 Moraali lugeda?

„Kool peaks *harima*, niisiis jagama ühiskonnale olulisi teadmisi ja vastavaid oskusi, ning kodu peaks *kasvatama* ehk hoolitsema moraalse ja ühiskonda sobiva käitumise eest.“ Sellist nõuet kuuleb tihti. Pestalozzist lähtuvalt tähendaks see järgmist: kool sobib peale ja käele, kodu südamele. Võimatu.

Iga kogenud õpetaja teab, et õpetada saab õigesti ainult samal ajal kasvatades ning et kasvatamatus pidurdab õpetamist. Alati on tähtis tervik – see, mida Pestalozzi *inimese kujundamise* all mõtleb. Hea õppetöö on alati ka kasvatav õppetöö.

Nii on kasvatuski või, kes soovib, *moraalne haridus* meie kui õpetajate üks ülesandeid. Sest võime iga päev kogeda laste ebamoraalset käitumist: nad viskavad kaasõpilase välja, naeruvääristavad ohjeldamatult teisi, panevad üksteisele jala taha, kiusavad teisi vahetunnis või kooliteel, näppavad asju, peksavad rusikate ja jalanõudega, valetavad teist nägu tegemata, vannuvad ja rõvetsuvad nii, et tekivad igas korralikus inimeses tülgestust. See ei saa meid ükskõikseks jätta. Me ei või lihtsalt kõrvale vaadata ning vahetunni ajal rahulikult kohvi juua.

Aga mida tuleks teha? Veenda, riielda, manitseda? See jookseb kiiresti mööda külge maha. Või trahvida? See toob nad parimal juhul mõistusele, aga sisemiselt paremaks nad sellest ei muutu. Vaevu saame neile selja pöörata, kui kõik algab uuesti. Igal juhul on riidlemine ja karistus alati *reaktsioon* õpilase juba avaldunud üleastumisele. Sel on – kui Schleiermacherist¹ lähtuda – *vastumõju*, mitte *toetus*.

Kindlasti on ka moraalse kasvatus juures vaja mõlemat: vastasmõju ja toetust. Aga otsustav on neist teine. Me ei peaks kõigepealt *ebamoraalset käitumist maha suruma*, vaid *arendama moraalse käitumist*. Mida paremini see meil õnnestub, seda vähem peame tegelema vastumõjuga. Ei piisa sellest, et lapsed vähemalt ei peksa üksteist. Nad peaksid palju rohkem üksteist sallima ja abistama, siduma end kollektiiviga ja armastama tõde. Selleks peame – Pestalozzist lähtudes – nende *südamejõudusid arendama*. Kuid ka südamejõud arenevad ainult nende *kasutamisel*.

¹ Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (21. XI 1768 – 12. II 1834) – saksa teoloog, filosoof ja pedagoog. – Tlk.

Küsimus on seega järgmine. Kuidas mina õpetajana suudaksin tekitada olukorra, kus lapse südamejõud asuksid tegevusse – et nad näitaksid teiste suhtes üles usaldust ja mõistmist, taltsutaksid oma egoismi ja sooviksid head?

Seda ei tee surve, sunduse ega jõuga. Võin küll õpilase peale kõvasti karjuda, et ta peab lõpuks usaldama hakkama – mida rohkem ma seda teen, seda suletumaks ta muutub. Võin küll tungivalt ähvardada, et ta kaasõpilasi armastaks – pahameelest hakkab ta tegema vastupidist. Head ei ole nimelt võimalik peale sundida. Kõlbelisus – valides Pestalozzi väljendi – põhineb alati indiviidi vabal valikul.

Moraalse kasvatuse esimese mõjusa vahendina tuleb arvesse kasvataja *eeskuju*. Kui tahan õpilaste juures saavutada midagi, mis on mulle tähtis, pean seda ise tegema. See algab viisakusest teistega lävimisel, jätkub keha, riietuse ja töökohta puhtuse ning korraga kuni kohusetundlikkuse ja põhjalikkuseni töös ning kohustuste täitmisel. Õpetaja, kes paljust huvitub, võtab asjad ette visa põhjalikkusega, läheneb kõigele rõõmuga ning töötab asjade kallal hoolikalt, innustab õpilasi samasugusele käitumisele. Seejuures on mõistagi otsustav õpetaja ja õpilaste suhe: kui suhe on emotsionaalselt hea, on õpilased palju suurema tõenäosusega valmis õpetaja käitumist jälgendama. Vastasel korral nad vilistavad sellele.

Jälgendada saab nähtavat *käitumist*. Aga moraalse kasvatuse eesmärk on sügavam: meie soov on õhutada õpilast *elama oma elu moraalselt*, arendada *eevilisi põhihoiaku*id. Nagu juba toonitatud, käib see üksnes südamejõudude ergutamise kaudu ning siin toimib *resonantsi* seaduspärasus. Kõlbelist elu saavad teises inimeses esile kutsuda ja soodustada ainult kõlbelisust järgivad kaasinimesed, eriti õpetajad. See, mis toimub, ei ole ainult eeskujude jälgimine, vaid avanemine, mille tingib kasvataja vaimne isiksus.

See mõte on mulle nii tähtis, et tahaksin seda illustreerida võrdlusega *viola d'amore*'st. Sel barokiajastu keelpillil on enamasti 14 keelt, neist seitse mängukeelt ja pisut madalamal seitse resonantskeelt. Viimaseid poogen ei puuduta, vaid need hakkavad helisema alles siis, kui heli tekitatakse mängukeelel. Toimuv põhineb füüsikaseadusel *resonantsist* ning annab instrumendile omapärase meeldiva kõla.

Sama seaduspärasuse saab üle kanda ka kasvataja võimalustele südamehariduse andmisel: puudutatavad keeled sümboliseerivad nüüd kasvataja oma elu kõlbelisi võimalusi, resonantskeeled laste omi. Samuti kui mängukeel saab resonantskeele helisema panna ainult sellega, et heliseb *ise*, nii saame kasvatajatena äratada lapse hinge-vaimu jõudusid ainult *omaenda* sisemuses toimuva abil.

Teisisõnu: armastus äratav armastust, usaldus loob usaldusvalmidust, aukartus soodustab lugupidamist, avatus avab teiste hinge ja vaimu, vastutus innustab teisi tegutsema vastutustundlikult, kinnipidamine väärtustest julgustab väärtustavale käitumisele. Ka vaimustumine mingist ettevõtmisest täiesti tavalises koolitunnis võib õpilastes äratada sarnaseid tundeid ja hoiaku

Võib ka olla, et vaatamata keelte puudutamisele resonantsi ei teki. Nii võib juhtuda esiteks siis, kui selline resonantskeel puudub, teiseks siis, kui resonantskeel on blokeeritud, kolmandaks siis, kui puudub võnkumise edasikandja. Muusikas on selleks õhk, õhutühjas ruumis ei teki resonantsi.

See on nii ka ülekantud tähenduses. Võimalik, et kasvataja vaimus ja hinges elav tekitab mõnes õpilases ainult nõrka resonantsi või ei tekita üldse, sest tal lihtsalt puudub vastav võime või on see veel liiga vähe arenenud. Ekslik on arvata, et iga inimene võib saada kelleks tahes ning igaüks on sõltumata vanusest kõigeiks võimeline. Jätkame sama pildiga. Nagu jääb tummaks tõkestatud resonantskeel, nii võib tõke pärssida ka õpilase resonantsi: väsimus, vähene kontsentratsioonivõime, tüli kaaslastega, armuvalu, probleemid vanematega, piinav ebaedu.

Lõpuks tekib resonants ainult siis, kui mõlemad pooled saavad võnkuda edasikandjas, mis hõlmab mõlemat. Meie kontekstis on see edasikandja tunnustav elav *õpetaja-õpilase suhe*. See on nagu kasvupind, millel haridus ja kasvatus saavad üldse tegelikult kasvada. Kui suhe on oluliselt häiritud, on kõik õpetaja metoodilised jõupingutused enamasti viljatud. Mida suuremas vaimustuses õpetaja on ainst, seda lihtsam on vaenulikult häälestatud õpilastel teda haavata: neil tarvitseb lihtsalt mitte midagi teha ja aine p..... saata. Aga ka kõik õpetaja moraalsed manitsused jooksevad tühja.

Pestalozzi veendumuse järgi areneb kõlbeline elu üksnes inimestevahelises üksmeeles. Ta kirjutab: „*Meie sugu kujuneb inimlikult peamiselt palgest palgesse, südamest südamesse*“ („Kogutud teosed“ 24A, 19). Seega määrab lapse kõlbelise arengu see, kas ühiskond, kust ta end leiab, on kantud armastusest, usaldusest, lugupidamisest ja mõistmisest.

Vaatamata Pestalozzi fundamentaalsele arusaamale nähtub, et resonants ilmneb ka meie kultuurist tulenevates nähtustes nagu raamatud, muusika, laulutekstid, videod, arvutimängud. Need on loonud inimvaim ja see mõjub ka kaudselt teoste kaudu. Seepärast ei pea me õpetajatena silmas pidama ainult õpilase-õpetaja suhte olulisust ja seda soodsaks kujundama, vaid peame jälgima ka õpilasi lummutavate kultuurinähtuste resonantsi mõju. Tähele panemata ei saa jätta kahjuks sedagi, et seal on suure hulga kasuliku kõrval ka ohtralt taunitavat.

Nagu eelmises peatükis juba täheldatud, arenevad kolm võimete gruppi, pea, süda ja käsi, igaüks vastavalt oma seadustele. Südame osas, see tähendab moraalses kasvatuses, näeb Pestalozzi kolme astet.

Esimene aste on kõlbelise meelestatuse äratamine. See toimub vastavalt resonantsi seadusele, millest oli juttu. Pestalozzi nimetab meelelist kaasavõnkumist, emotsionaalset asetumist armastusega kujundatud ühiskonnaellu „sisemiseks vaatluseks“.

Teisel *astmel* nõuab Pestalozzi *kuulekusel* põhinevaid *heategusid*. Nii julgustas ta ise Stansi orbudekodus lapsi jagama leiba Altdorfist pärit nälgivate lastega. Nii said nad moraalsele teole järgnevat ise tunda.

Ka tänapäeval võib õpetaja Pestalozzi põhimõtteid tunnis rakendada, sidudes koolis õpitava moraalse teoga. Näiteks nimetaksin õpetajat, kellel on õpilastega koos tavaks koostada poolekuulise jaotusega aastakalender ja selle saatesõna. Didaktiliseks aluseks on käsitleda intensiivselt ainet, millel on elus ja ka õpilaste kogemustes suur tähtsus: vesi, puud ja mets, maja, sillad, piiride ületamine. Lõpuks nädalatelehed paljundatakse ning neist kokkupandud seinakalendrid müüakse. Osa müügitulust annetakse iga kord mõnede arengumaadega seotud projektile, näiteks kaevu rajamiseks. Nii ei õpi õpilased tundma ainult vee tähendust, vaid tunnevad kalendrit koostades kogu aeg, et aitavad oma tööga hädasolijaid.

Iseenesestmõista ei saa igat ainet siduda moraalse käsitlusega. Aga kes Pestalozzi vaimus tahab õpetada, leiab alati võimalusi selle nõudega hakkama saada. Seejuures peab mõistagi selge olema üks: nii saab teha ainult see õpetaja, kes võib töös toetuda oma tõelisele *autoriteedile*. Sel juhul vastavad õpilased kuulekusega selles mõttes, nagu Pestalozzi seda mõistab – enda alistamisega heale.

Moraalse kasvatuse *kolmanda* astmena vaatleb Pestalozzi lõpuks *hea üle järelemõtlemist ja arutlemist*. Õpilased peaksid nimelt alles siis moraalistest seaduspärasustest kõnelema, kui nad tunnevad endas head ja on ka juba kogenud, mida tähendab head teha. Vastasel juhul oleks nende jutt, Pestalozzi väljendeid valides, suupruukimine ja lobajutt.

Tunnis tekib üha uusi võimalusi valgustada ja selgitada omavahelistes kõnelustes inimeste käitumismotiive: mille poolest on need eetilisel hinnatavad või moraalselt sobimatud.

Esiplaanil on *ajalugu*. Siin puutuvad õpilased ikka ja jälle kokku väljapaistvate inimeste tegudega, kes on käitunud kas jõhkralt või hoopis silmapaistvalt moraalselt. Sama kehtib *kirjanduse* kohta. Paljud lood näitavad inimestele, kuidas ta peab valima hea ja kurja vahel. Ka *konkreetsed konfliktid* võivad lõpuks saada ajendiks, et mõelda koos järele moraalse tegutsemise olemuse üle.

Ja nüüd palun vabandust. Tahtsin näidata, et eetilisel kasvatamisel ei jõua õpetaja moraalilugemisega kuigi kaugemale. Nüüd olen seda ise teinud – ja mitte ainult siin ... Aga kui juba hoogu sattusin – õieti keerleb kogu mu siin avatav koolivisioon moraali ümber. Tõeliselt ebamoraalne oleks hõivata suurim osa noore inimese lapsepõlvest, ilma neid seejuures rõõmustamata ja neid tegeliku elueesmärgi suhtes toetamata. Võib-olla on meil hariduses samad probleemid kui majanduses – tähtis on efektiivsus, kiire kasum, ratsionaalne organisatsioon. Seejuures vaadatakse mööda konkreetsest inimesest ja ta inimlikest vajadustest. Kas me pole oma närvilises reformiagaruses silmist kaotanud ka põhilise moraali?

Nimelt et haridust ei tule esmajoones kujundada ühiskonna, majanduse ega riigi nõuete järgi, vaid see peab teenima laste ja noorukite inimesekssaamist.